

Československé legie pohledem filmových kamer

Filmové aktivity Památníku osvobození a Masarykova lidovýchovného ústavu

V souvislosti se stým výročí bitvy u Zborova, jednoho z mezníků vedoucích ke vzniku samostatné Československé republiky, se ze strany odborné i širší veřejnosti znásobila vlna zájmu o autentické filmové záznamy z prostředí našich legií i o reportáže z četných legionářských slavností v době první republiky. Bitva u Zborova, která se odehrála 2. července 1917 v rámci velké letní Kerenského ofenzívy, představovala nejvýraznější úspěch československých legionářů a stala se jedním ze stěžejních pilířů nově nabytého národního sebevědomí i platformou pro rozmach legionářského kultu, panujícího v meziválečné ČSR. Vítězství u Zborova znamenalo přijetí československých jednotek coby spojenců dohodových mocností a akceptování požadavku na vytvoření samostatného národního státu. Význam bitvy dokládá i skutečnost, že v době první republiky byl 2. červenec pokládán za druhý nejvýznamnější státní svátek po 28. říjnu.

Páteř Masarykovy budoucí armády se začala formovat téměř současně, nicméně nezávisle na několika bojištích první světové války. Rota Nazdar vznikla v rámci francouzské cizinecké legie 31. srpna 1914. Předchůdce ruských československých legií, tzv. Česká družina, byla zřízena prakticky vzápětí po vypuknutí války 12. srpna 1914 a následně, 20. srpna, schválila její existenci vo-

jenská rada složená z krajanských spolků. Původně čítala 720 dobrovolníků, v průběhu války se rozrostla v legii s více než 60 tisíci muži. Další dobrovolnické vojenské jednotky se tvořily v Itálii, Srbsku, Spojených státech, Kanadě a v menším měřítku i na dalších světových bojištích.

Významným počinem v oblasti filmové dokumentace v rámci východní fronty bylo založení Uměleckého oddělení štábu 1. střelecké divize v březnu 1917, které se následně transformovalo v Umělecko-literární statistickou komisi 1. divize (UMLIST). Úlohou komise bylo shromažďování písemných a zejména obrazových materiálů, týkajících se působení legií na ruském území. Mezi její aktivity, kromě fotografické dokumentace, patřilo od podzimu 1917 i natáčení filmových záběrů vlastní filmovou kamerou. Zasluhou legionářů a časem i jejich pomocníků z americké organizace YMCA, kteří zajistili filmovou techniku, kamery, filmovou surovinu a v polních podmínkách zakládali filmové laboratoře, bylo na naše území postupně dopraveno přes 5000 metrů filmových negativů pořízených na frontách první světové války. Nejpočetnější skupinu filmů, odpovídající nejpočetnějšímu a nejproslulejšímu dobrovolnickému vojsku, představují právě snímky z legií v teritoriu Ruska a vznikajícího Sovětského svazu.

Pořizování filmových záznamů z frontových linií mělo v té době řadu technických a bezpečnostních omezení. Natočené scény „přímých“ bojů byly zřídka kdy obrazem autentické události, mnohem častěji se předkamerová realita aranžovala ex post s úmyslem nafilmovat pokud možno nejpůsobivější obrazy. Pohledu dnešního diváka pochopitelně neunikne nízký stupeň jejich hodnotovosti. Práci s kamerou v té době limitovala nejen její rozměrnost a imobilita, ale také komplikované ruční ovládání a omezená délka kazet s filmovou surovinou. Nejinak tomu bylo v případě filmařů působících v československých legiích. Tato skutečnost se přirozeně odrážela i ve volbě témat. Proto se setkáváme především se záběry z vojenských slavností, přehlídek, pohřbů a jiných pietních aktů. Kamery častěji zaznamenávaly aktivity v zázemí, všední život vojáků, sportovní klání, sokolská cvičení. Z bojových akcí se filmovaly spíše přesuny jednotek, případně život v zákopech v klidových fázích, než dění na bitevních polích. Válečná realita rovněž neposkytovala prostor promyšlené režijní koncepci. Záběry pořízené legionáři se tak vyznačovaly spíše dokumentačním charakterem. Do podoby filmových snímků byly sestavovány posléze, v kontextu československého poválečného filmu, v němž záhy začaly sloužit k propagaci ideje vzniku samostatného československého státu.

K předním prvorepublikovým výrobním stříhových filmů z legionářského prostředí se řadí Památník osvobození v Praze a firma Čsl. armáda na Rusi při Kanceláři Masarykova lidovévých ústavu. Předchůdce Památníku osvobození, Památník odboje, neboli tzv. umělecký sbor při Ministerstvu národní obrany (MNO), byl zřízen již v květnu 1919, tedy o rok dříve, než byly z Ruska staženy poslední transporty československého vojska. Instituce byla pověřena shromažďováním a archivací písemných a hmotných památek na československý odboj v období 1. světové války i veškerých obrazových — fotografických i filmo-

vých materiálů, za nimiž stály aktivity československých legií, a jejich exploataci směrem k veřejnosti. V souvislosti s rozrůstáním sbírek, spojeným zejména s návratem legionářů z Ruska, bylo přikročeno k transformaci poradního sboru na jedno z oddělení MNO a nakonec k založení samostatné instituce Archiv legií. 28. října 1929 pak byla tato instituce a další příbuzné odbory MNO, Archiv národního osvobození a Vojenský archiv sdruženy v jediný vědecký ústav s novým názvem Památník osvobození.

V rámci své činnosti realizoval Památník osvobození řadu stříhových, kulturně výchovných filmových snímků. Z dochovaných záznamů Censurního sboru kinematografického vyplývá, že mezi lety 1923–1937 vzniklo v uvedené výrobně nejméně 15 snímků s legionářskou tematikou, z nichž se ve sbírkách Národního filmového archivu v současnosti nalézají pouze 3 v plné délce a rozsahu. Vzácnou výjimku reprezentuje dlouhometrážní stříhový snímek ČESKOSLOVENŠTÍ DOBROVOLNÍCI VE SVĚTOVÉ VÁLCE 1914–1918,¹⁾ vytvořený roku 1934 z autentických filmových záběrů válečných kameramanů z Ruska, Francie, Itálie i Spojených států. Film je uveden symbolickými záběry ilustrujícími vypuknutí válečného konfliktu a prostřednictvím motivu mobilizace postupně představuje jeho nejvýznamnější aktéry. Českoslovenští legionáři jsou zachyceni při slavnostní přísaze v Kyjevě a při přísaze rotý Nazdar ve francouzském Bayonne. Důležitou složkou děje jsou sekvence z válečného bojiště u Terron-Vouziers. V další části se objevují významní politici a vojenští hodnostáři navštěvující československé jednotky. Italský král Viktor Emanuel III. pozoruje přísahu československých dobrovolníků v Padově po skončení války, generál Milan Rastislav Štefánik navštěvuje Jekatěrinburg, Tomáš Garrigue Masaryk francouzské legionáře v Darney a sleduje vojenskou přehlídku v italské Battaglii. Následující materiál zobrazuje Masaryka při návratu do vlasti koncem roku 1918. Největší

1) NA, f. Censurní sbor kinematografický, k. 115, sign. č. 1035/34.

pozornost věnuje snímek působení československých legionářů na transsibiřské magistrále. Vojáci jsou zachyceni zejména při odpočinku a rekreačním sportu či při údržbě a opravách železničních tratí. Závěr patří záznamu přesunu jednotek vlakem do Irkutsku a pobytu legionářů v Chicagu a Washingtonu.

Podobnou koncepcí se vykazoval film *ZA ČESKOSLOVENSKÝ STÁT*,²⁾ realizovaný již roku 1923. Bohužel jediným svědectvím o jeho existenci zůstává dochovaný cenzurní list s vypsáním úvodními titulky a mezititulky. Film v celkem devíti dílech seznamoval diváka s legionářskou problematikou v celé její komplexnosti. První díl zachycoval počátky, vývoj a úspěchy československého odboje od samého vypuknutí války. Mezi nejstarší obrazové záznamy se řadí záběry zrodu české roty Nazdar ve Francii a svěcení praporu České družiny na Sofijském náměstí v Kyjevě 28. září 1914. Historický úvod byl opatřen slovenskými mezititulky s dobově nevyhnutelným vlastenecským patosem: „Tisíc rokov trvala noc ľudu slovenského v putách maďarských.“, „Podobne ponure týčil sa nad Čechami prízrak Bielej Hory, odkiaľ vzišiel národu tristoročný útlak a potupa, zlovolné pánstvo Habsburkov.“ Druhý díl se věnoval situaci po ruské revoluci v březnu 1917, která znamenala otevření zajateckých táborů a následný vznik československého armádního sboru, sestávajícího z osmi pěších pluků, dvou dělostřeleckých brigád a dvou záložních pluků. Ve třetí části byl divácký zájem přenesen na italskou frontu. Zachycena byla vojenská slavnost, při níž plukovník Milan Rastislav Štefánik odevzdal prapor veliteli československé armády, generálu Grazianimu. Zákulisí francouzských legií je zaznamenáno ve filmových obrazech z návštěvy T. G. Masaryka v československém vojenském táboře v Darney. Titulky oslavovaly úspěchy našich legií v bitvách na bojištích západní fronty, u Arasu, na Somně, u Verdunu, Vouziers a u Terrou, v Itálii na Piavě, u Monte Grappa a Doss

Alta. V tomto kontextu byl zmíněn i neblahý osud 42 zajatých italských legionářů, popravených za údajné zběhnutí v italské Barbareně.

Čtvrtý díl zachycoval boje s bolševiky a postup legionářských jednotek do prostoru Jekatěrinburk a Čeljabinsk. Další sekvence byly natočeny během zimních bojů v pralesích Uralu. Díl pátý byl věnovaný popisu situace po obsazení Sibíře a Uralu československými jednotkami a reakcím spojenců, kteří vypravili do Vladivostoku vlastní vojska na důkaz souhlasu s vytvořením nové protiněmecké fronty na východě. Filmaři zde nasnímali defilé Francouzů a Japonců před československým štábem ve Vladivostoku. V dalších záběrech pak byla zachycena budova štábu generála Radoly Gajdy v Irkutsku. Šestý díl se nesl v pietním duchu, vzdával hold padlým spolubojovníkům, zaznamenal pohřeb legionáře padlého při dobývání Vladivostoku, pohřeb 21 vojáků z ussurijské fronty a všiml si vybudovaných pomníků (plukovníku Ušakovi v Kansku, pomník v Nižne Udinsku, obětem bojů na magistrále roku 1919 v Irkutsku, padlým v bojích o Kultuk na Bajkale). Závěr této části byl doplněn o dokumentaci činnosti 1. československé nemocnice v Čeljabinsku.

Další díl se zaměřil na události po skončení války, kdy brestlitevská mírová dohoda paradoxně zkomplikovala život československým legiím. Po zániku východní fronty koncem ledna 1918 bylo československé vojsko v Rusku prohlášeno za část — dosud de facto neexistující — československé armády ve Francii. Kvůli neprůchodnosti Evropy byla se sovětskou stranou uzavřena smlouva o ústupu československých legií přes Vladivostok do Francie. Československé jednotky ovládly Transsibiřskou magistrálu a pokusily se i o znovutevření západní fronty. Osmá část se obracela k záznamům volnočasových aktivit ruských legionářů. Kamery zachycovaly sokolské slavnosti a cvičení v Irkutsku, cvičení v rámci oslav 3. divize v Krasnojarsku a rozličné kulturní

2) NA, f. Cenzurní sbor kinematografický, k. 39, sign. č. 926/30.

akce, divadelní představení či koncerty. Rozsáhlou sekvencí tvořila ukázka z rytmické básně „Pád tyрана“. Závěrečný díl filmu patřil návratu legionářů z Vladivostoku do Prahy. Poslední záběry zaznamenávaly evakuační vlaky, lodě Amerika a President Grant v přístavu a zastávky ve Washingtonu a Chicagu.

Další nedochovaný dlouhometrážní film KOLEM SVĚTA S ČSL. LEGIONÁŘI,³⁾ realizovaný roku 1930, představoval kroniku týchž událostí, od vypuknutí války přes vznik francouzských a ruských legií, záznam života na frontě, putování napříč Sibiří, obranu transsibiřské magistrály až po návrat ruských legionářů z Vladivostoku přes Japonsko a Spojené státy do Prahy. A do třetice opět postrádaný snímek ZA ČESKOSLOVENSKOU REPUBLIKU⁴⁾ se vykazoval velice podobným obsahem, oproti předchozímu navíc zahrnoval záznam pobytu Tomáše Garrigua Masaryka v Rusku a ve Francii a záběry z převratu 28. října 1918 v Praze.

Vzácné historické snímky obsahuje jeden z mála v kompletní podobě dochovaných filmů, stříhový snímek ČESKOSLOVENSKÉ VOJSKO VE FRANCII⁵⁾ z roku 1931. Dokumentuje činnost českých a slovenských legionářů ve Francii za první světové války. V obraze je například zachyceno sídlo Československé vlády na Rue Bonaparte v Paříži, přísaha 21. střeleckého pluku s předáním praporu města Paříže. Zajímavé jsou pohledy do vojenského tábora v Camp Betelecu, na činnost polní kuchyně a kovárny. Poutavé filmové sekvence vznikly během vojenských přehlídek československých jednotek. Kamera zachytila i francouzského prezidenta Raymonda Poincaré, vyznamenávajícího české a slovenské vojáky na přehlídce vítězných spojeneckých vojsk.

Památce italských legií byl věnovaný ojedinělý, opět bohužel nedochovaný snímek ČESKOSLO-

VENSKÉ VOJSKO V ITÁLII.⁶⁾ Situace na italské frontě byla z hlediska dobrovolníků komplikovaná absencí krajanských spolků v zemi, neobeznámeností našich vojáků s místní realitou, stejně jako politickým přestupem Itálie z Trojspolku na stranu Dohody. Základem československé vojenské jednotky byl polovojenský spolek válečných zajatců s názvem Československý dobrovolnický sbor, vytvořený v lednu 1917. Až v říjnu 1917 se z původních několika dobrovolnických oddílů konstituovalo 12 rot a teprve 21. dubna 1918 byla parafována smlouva mezi italskou vládou a Československou národní radou o vzniku legií v Itálii. Film ČESKOSLOVENSKÉ VOJSKO V ITÁLII prostředkoval události z anonymních italských bojišť a průběh několika vojenských defilé, z nichž nejvýznamnější byla slavnostní přehlídka československého armádního sboru v Padově za účasti italského krále Viktora Emanuela III.

Obsah filmu Z POBYTU T. G. MASARYKA ZA HRANICEMI A NÁVRAT PRESIDENTA T. G. MASARYKA DO VLASTI⁷⁾ tvořila autentická obrazová zpravodajství z pobytu Tomáše Garrigua Masaryka v Kyjevě, jeho uvítání v amerických městech Chicagu a Clevelandu, záběry z návštěv tábora francouzských legií v Darney a italských v Battaglii u Padovy. Závěr reprezentovaly filmové obrazy příjezdu z exilu do Československa v druhé polovině prosince roku 1918. V obraze byly použity záběry prezidentových zastávek v Horním Dvořišti, ve Veselí-Mezimostí, v Táboře a slavnostní přivítání na dnešním Hlavním nádraží v Praze.

V roce 1929, u příležitosti desátého výročí úmrtí generála Milana Rastislava Štefánika vznikly v Památníku osvobození tři filmové snímky. Film O HRDINSKÉM ŽIVOTĚ A TRAGICKÉ SMRTI GENERÁLA M. R. ŠTEFÁNICA⁸⁾ byl sestaven z ar-

3) NA, f. Censurní sbor kinematografický, k. 46, sign. č. 1923/30, k. 158, č. 160/37.

4) NA, f. Censurní sbor kinematografický, k. 159, sign. č. 282/37.

5) NA, f. Censurní sbor kinematografický, k. 69, sign. č. 1629/31., k. 159, č. 283/37.

6) NA, f. Censurní sbor kinematografický, k. 158, č. 155/37, původní cenzura sign. č. 2343/27.

7) NA, f. Censurní sbor kinematografický, k. 158, č. 154/37, původní cenzura sign. č. 30/22.

8) NA, f. Censurní sbor kinematografický, k. 33, sign. č. 2668/29, k. 123, sign. č. 408/35.

chivních materiálů propojených Štefánikovou osobností. Za nejstarší záběry, na nichž byl zachycen, lze považovat záznam vojenské slavnosti odevzdání praporu veliteli československých legií, italskému generálu Andreovi Grazzianimu. Další sekvence líčily Štefánikovy vojenské mise do Itálie, Rumunska, Ruska a zpět do Itálie. Posléze, v kontextu československého filmu, byly tyto cenné historické snímky doplněny zachycením Štefánikova pohřbu a slavnostního odhalení mohyly na místě leteckého neštěstí 4.–6. května 1923. Následující obsáhlé filmové sekvence ukazovaly legionářské poutě k desátému výročí generálova skonu, včetně tryzny 4. května 1929 na Staroměstském náměstí. Na velmi podobném dramaturgickém půdorysu byl vybudovaný snímek *PAMÁTKA GENERÁLA M. R. ŠTEFÁNÍKA*.⁹⁾ I zde se divák setkává s řadou pietních slavností konaných 4.–6. května 1923. Kamery snímaly Štefánikův pohřeb v Bratislavě a na Bradle, slavnostní odhalení mohyly ve Vajnorech, přehlídku bratislavské posádky před ministrem národní obrany Františkem Udržalem. Tyto autentické záznamy opět doplňovala retrospektiva Štefánikova života. S podobným tématem pracoval film s názvem *PIETNÍ VZPOMÍNKA NA BRADLE DESÁTEHO VÝROČÍ TRAGICKE SMRTI PRVNÍHO MINISTRA N. O. GENERÁLA M. R. ŠTEFÁNÍKA*,¹⁰⁾ který kromě události z úvodního titulku obsahoval taktéž slavnostní tryznu 4. května 1929 na Staroměstském náměstí v Praze.

Mezi dochované snímky výroby Památník osvobození patří záznam význačného pietního aktu, dokumentární film s názvem *PŘEVOZ OSTATKŮ DVOU LEGIONÁŘSKÝCH HRDINŮ PLUKOVNÍKA ŠVECE A PODPLUKOVNÍKA VAŠÁTKY Z DALEKÉ SIBÍŘE DO VLASTI PO 15 LETECH*¹¹⁾

z roku 1933. Pietní průvod k uctění památky dvou významných důstojníků československých legií Josefa Jiřího Švece a Karla Vašátky, kteří zahynuli na ruské frontě, se uskutečnil 1. října 1933. Film sleduje průvod tvořený rakvemi s exhumovanými ostatky obou legionářů, významnými politickými osobnostmi a početnými skupinami legionářů, vojáků, četnictva, Sokola i skautů mířící k Památníku osvobození na Vítkově. Naopak k nedochovaným titulům řadíme snímky *ODHALENÍ PAMĚTNÍ DESKY PLK. J. J. ŠVECOVI NA JEHO RODNÉM DOMĚ V ČENKOVĚ NA MORAVĚ DNE 15. KVĚTNA 1921*¹²⁾ a *SLAVNOSTNÍ ODEVZDÁNÍ KOPIE HISTORICKÉHO PRAPORU 5. PLUKU T. G. MASARYKA V DEN BITVY U ZBOROVA 2. ČERVENCE 1929*.¹³⁾

Rozsáhlý projekt výroby Čsl. Armáda na Rusi při Kanceláři Masarykova lidovévchného ústavu z roku 1923 představoval v dobovém kontextu zcela unikátní soubor cestopisných filmových materiálů, pořízených během návratu legionářů z Vladivostoku do Evropy. Pod zastřešujícím titulem *NAPŘÍČ VÝCHODNÍ ASÍ* zahrnoval 9 krátkometrážních snímků s podtituly *RUSKÝ OSTROV, VLADIVOSTOK A OKOLÍ, ČÍNA, CHARBIN A MUKDEN, PEKING, Z NÁBOŽENSKÉ ČÍNY, HANKAU, PO STOPÁCH ČÍNSKÝCH CÍSAŘŮ, JAPONSKO*.¹⁴⁾ Podobné téma, patrně s dílčím použitím identických záběrů, zpracovával film stejného názvu *NAPŘÍČ VÝCHODNÍ ASÍ*¹⁵⁾, který ovšem realizovala druhá výroba, tedy Památník osvobození o 14 let později. Tento cestopisný snímek byl vytvořen z materiálů pořízených kameramany J. Pavlíkem, Štěncem, Benešem a Lexou na Kamčatce, v Petropavlovsku, Vladivostoku, na japonských ostrovech Kinšin, v Tokiu, Kyotu a okolí. Další záběry zachycovaly památky a život v městě Muk-

9) NA, f. Censurní sbor kinematografický, k. 21, sign. č. 815/29; k. 158, sign. č. 157/37.

10) NA, f. Censurní sbor kinematografický, k. 30, sign. č. 2074/29; k. 158, sign. č. 152/37.

11) NA, f. Censurní sbor kinematografický, k. 101, sign. č. 1222/33.

12) NA, f. Censurní sbor kinematografický, k. 101, sign. č. 1221/33.

13) NA, f. Censurní sbor kinematografický, k. 46, sign. č. 1924/30; k. 158, sign. č. 156/37.

14) NA, f. Censurní sbor kinematografický, k. 159, sign. č. 284/37. Původně schváleno 3. 9. 1923.

15) NA, f. Censurní sbor kinematografický, k. 158, sign. č. 159/37.

den v Manžudsku a čínských městech Charbin, Peking, Nanking a Šanghaj. Tyto vzácné dokumenty jsou v současnosti považované za nedochované.

Poslední dokumentární snímky s tématem československých legií jsou datované rokem 1937. Následovaly známé mnichovské události konce září následujícího roku. Legionářská tradice se postupně dostala na index tabuizovaných témat a další dva režimy ji decimovaly dlouhé půl století. Řada záběrů a celých sekvencí, které byly několikrát „recyklované“ ve filmech instituce Památník osvobození, se bohudík dochovala a nyní v nesestavené formě tvoří součást fondu zpravodajského filmu do roku 1945 NFA. Vzhledem k jejich fragmentární povaze, opakovanému výskytu v různých kontextech a zejména pro absenci úvodních titulků a mezititulků je prozatím nelze definitivně přiřadit ke konkrétním titulům.

Bohdana Kerbachová